

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

ISSN 2277 - 5730

Volume - VIII, Issue - IV, October - December - 2019

AJANTA

Impact Factor - 6.399 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

प्रा. नरेंद्र ईश्वर घरत

As a Recognition of the Publication of the Paper Entitled

भ. श्री. पंडिताचे अनुवादित साहित्य

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

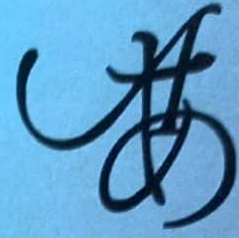
Ajanta Prakashan

Jaisingpura, Near University Gate,
Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877
Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Editor: Vinay S. Hatole

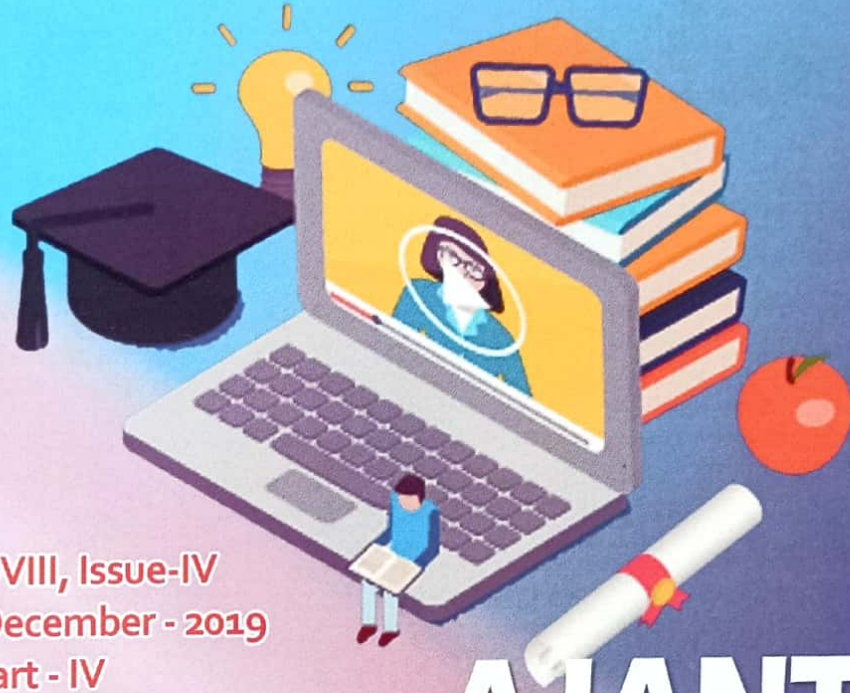

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)**

ISSN 2277-5730

**AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL**

**Volume-VIII, Issue-IV
October - December - 2019
Part - IV**

AJANTA

**IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.co**

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF PART - IV

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	विदर्भाची अखंड काव्यपरंपरा डॉ. कोमल वि. ठाकरे	१-९
२	वैदर्भीय लोकगीत एक आढावा डॉ. कविता राजाभोज	१०-१२
३	वैदर्भीय संत तुकडोजी महाराज : एक जीवनदर्शन डॉ. स्मिता जाधव	१३-१७
४	वैदर्भीय दलित कवयित्रींच्या काव्यातील आशय आणि शैली प्रा. डॉ. विजया गोडाम	१८-२३
५	भ. श्री. पंडिताचे अनुवादित साहित्य प्रा. नरेंद्र ईश्वर घरत	२४-३०
६	वऱ्हाडी म्हणींतील वाङ्मयीन सौंदर्य डॉ. राखी म. जाधव	३१-३४
७	विदर्भातील संतपरंपरा प्रा. डॉ. सुनंदा चरडे-दुबे	३५-४०
८	'बिराड' आत्मकथनातील भटक्यांच्या प्रथा-परंपरांचा अभ्यास प्रा. भारती दि. रत्नपारखी-चिमुकर	४१-४५
९	महेश एलकुंचवार यांच्या एकांकिका डॉ. संगीता खुरद	४६-४९
१०	डॉ. योगेन्द्र मेश्रमांचे मराठी साहित्यातील योगदान प्रा. चंद्रशेखर सुधाकर देवघरे	५०-५३
११	विदर्भातील पाच संतरत्न प्रा. डॉ. विलास खुणे	५४-५९
१२	लढाऊ बाण्याची काव्यानुभूती : आता होऊन जाऊ घा ! प्रा. डॉ. हेमंतकुमार बागडे	६०-६५
१३	विदर्भातील निवडक बोली भाषेचे स्वरूप प्रा. दिलीप घोनमोडे	६६-७३
१४	गोंडवनातील आदिवासींच्या लोकसाहित्यातील वैविध्यता प्रा. डॉ. प्रफुल्ल तुकारामजी बन्सोड	७४-८०

CONTENTS OF PART - IV

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१५	वामन निंबाळकर यांची कविता प्रा. कमलाकर एन. माहुरे	८१-८४
१६	पारंपारिक लोकसाहित्य व प्रचलित ललितसाहित्य डॉ. रेखा जगनाळे- मोतेवार	८५-९२
१७	विदर्भातील जात्यावरील ओव्या डॉ. यशवंत घुमे	९३-९५
१८	डॉ. वाईकरांचे युध्दविषयक कथात्मक अनुभव डॉ. संगीता चव्हाण	९६-९८
१९	कार्यताणमुळे वर्तनातील बदल आणि उपाययोजना डॉ. चव्हाण गोरक्षनाथ बाबुराव	९९-१०१

५. भ. श्री. पंडिताचे अनुवादित साहित्य

प्रा. नरेंद्र ईश्वर घरत

मराठी विभागप्रमुख, श्री बिंझाणी नगर महाविद्यालय, उमरेड रोड, नागपूर.

अनुवाद म्हणजे एका भाषेतील संहितेला दुसऱ्या भाषेत घेऊन जाणे होय. जेव्हा दोन किंवा त्यापेक्षा जास्त भाषा बोलणाऱ्या व्यक्तींचा परस्पर संबंध येतो, त्यांच्यामध्ये यशस्वी आदानप्रदान होते. तेव्हा अनुवाद (Translation) या प्रक्रियेला आरंभ होतो. अनुवाद ही निरंतर चालणारी प्रक्रिया आहे. इतरांकडून चांगले घ्यावे, आत्मसात करावे या मानवी सहजप्रवृत्तीचे अनुवाद हे मूर्तरूप असल्यामुळे त्यात नेहमी जीवंतपणा व चैतन्य असते. अनुवादाच्या सहाय्याने जगात उपलब्ध असणारे ज्ञान व साहित्य आपण आत्मसात करून आपल्या सामर्थ्याचा विकास साधू शकतो. अनुवादामुळे समाजातील मुक्त वैचारिक, साहित्यिक व ज्ञानात्मक देवाण-घेवाण वाढते. परिणामी समाज विकासमार्गाकडे वाटचाल करू लागतो. छाया, टीका, भाषाटीका, भाषानुवाद इ. समानार्थी शब्द अनुवादासाठी वापरले जातात. मराठीमध्ये 'अनुवाद' किंवा 'भाषांतर' हे शब्द वापरले जातात. 'अनुवाद' हा शब्द मराठीवरील असलेल्या हिंदी भाषेच्या प्रभावाने आला तर हिंदी भाषेने बंगाली भाषेतून या शब्दांचा स्वीकार केलेला आहे. इंग्रजीत यास पर्यायी शब्द ट्रान्सलेशन (Translation) शब्द असून तो मूळात लॅटीन भाषेतून घेतलेला आहे. Trans म्हणजे पैलतीरावर तर Lation लेशन म्हणजे घेऊन जाणे, वाहून नेणे. असा होतो. अर्थात भाषांतर किंवा अनुवाद म्हणजे एका भाषेतील शब्द, वाक्य किंवा ग्रंथ दुसऱ्या भाषेत घेऊन जाणे म्हणजेच अनुवाद (Translation) होय.

डॉ. भालचंद्र नेमाडेच्या मते, "भाषांतर ही एका संहितेचे एका भाषिक सांस्कृतिक आवरणातून दुसऱ्या भाषिक, सांस्कृतिक आवरणात स्थानांतरण करणारी द्वैभाषिक प्रक्रिया आहे." तर रोमान जॅकोबसनच्या मते 'एक भाषेतील शाब्दिक प्रतिकांची अन्य भाषेतील शाब्दिक प्रतिकांच्या सहाय्याने केलेली व्याख्या म्हणजे होय'.

वरील व्याख्यावरून असे लक्षात येते की, अनुवाद ही एका भाषेतून, दुसऱ्या भाषेत (लक्ष्यभाषेमध्ये) एखादा विशिष्ट (स्रोतभाषा) भाग, संदेश किंवा विषय समतुल्यतेच्या आधारे घेऊन जाते. मूळ संहितेत बदल करून त्यास पुन्हा प्रतिस्थापन केले जाते. एकंदरीत असे म्हणता येईल की, अनुवाद मूळ पाठाचे आकलन असून दुसऱ्या भाषेतील अभिव्यक्तीशी होणारी गतिमान, क्लिष्ट आणि गुंतागुंतीची प्रक्रिया आहे. ती प्रत्यक्ष घडत नसून अप्रत्यक्षपणे घडत असते. अनुवाद करणाऱ्या अनुवादकाला त्याचा अनुभव येतो तर वाचक वर्ग त्याचा अंदाज लावू शकतो.

साहित्यनिर्मितीतील अनुवाद

भाषेची अनेकार्थक्षमता आणि सांस्कृतिक संदर्भ साहित्यिकांना अनुवाद करताना अडचणी निर्माण करीत असतात. साहित्यिक अनुवादालाच संवेदनाप्रधान किंवा शैलीप्रधान अनुवाद असे संबोधले जाते. साहित्यक्षेत्रातील अनुवाद कला व भाव यांनी युक्त असतो. पण तो शैली, भाषा, सांस्कृतिक पार्श्वभूमीमुळे अधिक गुंतागुंतीचा बनत जातो म्हणूनच काही अभ्यासकांच्या मते, साहित्याचा अनुवाद म्हणजे एक अशक्य गोष्ट आहे. तर काही जण अनुवाद म्हणजे पुनःसृजन, सर्जनशीलता मानतात. अनुवादकाला त्याची स्वतःची प्रतिभा, प्रज्ञा, कल्पनाशक्ती आदिच्या आधारे 'नवनिर्मिती' करावी लागते, ते देखील कुठलाही अर्थ बदल न होता.

कथा, कादंबरी, नाटक, चरित्र, आत्मचरित्रापेक्षा काव्याचा अनुवाद करणे ही फार मोठी जिकरीची बाब असते. कारण काव्य हे आत्मनिष्ठ स्वरूपाचे असते. काव्यानुवाद त्यातील एकसंगता, आत्मानुभूती आणि एकमेवाद्वितीय संरचनेमुळे फारच मर्यादित होत असते. कवी रॉबर्ट फास्ट यांच्या मते, 'अनुवादामधून जी उरते (वगळली जाते) तिच कविता होय.' अनेक अभ्यासक कवितेचा अनुवाद अशक्य मानतात. परंतु पूढे ते म्हणतात, कवितेतील भाव, सौंदर्य, शैली, सांस्कृतिक संदर्भ, त्यातील शब्द त्या रचनेशी एवढे एकरूप असतात की, त्यातील एक शब्द जरी बदलला तरी काव्याचे काव्यत्व नष्ट होते. अशा परिस्थितीत परभाषेत ते व तसेच व्यक्त करणे शक्य नसते त्यासाठी अनुवादकाजवळ विशिष्ट क्षमता असाव्या लागतात आणि त्या परिस्थितीत कवितेचा अनुवाद झालाच तर ती पुननिर्मिती असते, त्या निर्मितीला स्वतंत्रच मानावे लागेल."³ काव्याचा अनुवाद करतेवेळी मुख्यतः तो छंद, पद्य किंवा गद्य असा स्वरूपात होत असते.

एकंदरीत वरील सर्व विवेचनावरून असे म्हणता येईल की, एका भाषेतील विषयवस्तू दुसऱ्या भाषेत घेऊन जाणे म्हणजे अनुवाद होय. अनुवादाची, निर्मिती प्रक्रिया स्वतंत्र असून तिचे मूल्यमापनदेखील स्वतंत्ररितीनेच करावे लागते. तरच तिचे महत्त्व अबाधित राहते. कधी-कधी मूळ भाषेतील संहितेची भाषा, अभिव्यक्ती, आशयशैली, विशेष संस्कृती यामुळे अनुवादाला मर्यादा देखील येते.

भ. श्री. पंडिताची अनुवादित साहित्यसंपदा

भ. श्री. पंडितानी काव्यनिर्मिती, काव्यसमीक्षेसोबतच अनुवादित साहित्य क्षेत्रात मोलाची भर घातलेली दिसून येते. संस्कृत, इंग्रजी आणि हिंदी भाषेचा व्यासंग त्यांना होता. पंडिताच्या बालपणापासून भाषेचे संस्कार त्यांच्यावर झाले असल्याने संस्कृत, इंग्रजी आणि हिंदी भाषेतील महत्त्वपूर्ण कलाकृतीचा त्यांनी विशेषत्वाने अभ्यास केला. त्यामुळे वरील भाषेप्रती असणारी गोडी दिवसेंदिवस वृद्धिंगत होत गेली. संस्कृतमधील कालिदासाचे 'मेघदूत', हिंदीमधील 'कबीरांचे दोहे' आणि इंग्रजीतील महत्त्वपूर्ण कवीच्या कविता आदिचा अनुवाद मराठीत करण्याकडे त्यांचा कल दिसून येतो. याचे परिणामस्वरूप असे की, पंडितांनी 'मेघदूत-मराठी छाया' (कालिदासकृत मेघदूत) 'श्रीकबीरवचनावली' (संत कबीरांचे दोहे) आणि कुसुम करंडक (इंग्रजी कविताची भाषांतरे) आदि अनुवादित साहित्यकृतीच्या निर्मितीतून पंडिताच्या काव्यनिर्मितीच्या सृजनात्मकतेचे विविध पैलू दृष्टिस पडतात.

कुसुम करंडक (१९५८)

भ. श्री. पंडितानी १९५८ मध्ये अनुवादित भाषांतरित कवितांचा संग्रह 'कुसुम करंडक' प्रसिद्ध केला. यात एकूण छत्तीस कवितांचा समावेश आहे. यातील सर्वच कविता इंग्रजी भाषेतून मराठीत आणलेल्या असून त्याचे स्वरूप अनुवादित, भाषांतरित, रूपांतरित व आधारित असे आहे. भ. श्री. पंडित कुसुम करंडकच्या प्रस्तावनेत लिहितात की, 'कविताकुसुमे मी इंग्रजी कवितेच्या पुष्पवाटिकेतून तोडून आणली आहेत. अर्थात ती तोडल्यावर त्यांचा स्वाभाविक रंग, सुगंध, ताजेपणा आणि टवटवी यांना थोडाफार धक्का लागणे अपरिहार्य आहे तरी पण त्यांना प्रफुल्लित राखण्याकरिता मी फार मेहनत घेतली आहे. त्या विविध आकारांच्या, गंधाच्या व रंगाच्या कुसुमांचा हा गुलदस्ता मी या संग्रहात रसिकांसमोर ठेवीत आहे. कुसुमे माझी नाहीत. ती वेचणाऱ्या माळ्याचे काम मी केले आहे. परंतु करंडक माझा आहे. तो सुवर्णाचा नाही मृत्तिकेचाच आहे. परंतु त्या मृत्तिकेवरील 'सुवर्ण' मात्र माझे आहेत.'* पंडितानी इंग्रजी कवितावर आधारित जरी कविता लिहिलेल्या असल्या तरी देखील शब्दरचनेचे असलेले कौशल्य प्रत्येक कवितेत प्रत्ययास येताना दिसून येते. या संग्रहातील बहुतांश कविता मराठी शालापत्रक, आनंद, संजीवनी, युगवाणी, विश्ववाणी, किल्लोस्कर, मनोहर, मालवसाहित्य, वन्हाड शालापत्रक आदि नियतकालिकांमधून प्रसिद्ध झालेल्या आहेत.

काव्यसंग्रहातील प्रत्येक कवितेच्या वर मूळ इंग्रजी कवितेची पहिली ओळ आणि कवीचा निर्देश पंडितानी केलेला आहे. जेणेकरून अभ्यासकांना ते सोयीचे जाईल. यातील बहुतांश कविता या वृत्तबद्ध तर आहेत; क्वचित काही कवितांना चालींची योजना देखील आहे. त्यामुळे अनुवाद जरी असला तरी भावना तितक्याच सहजतेने व्यक्त झालेल्या आहेत. याचे एक सुंदर उदाहरण म्हणजे भ. श्री. पंडिताची 'वीरांगना' ही कविता होय. आल्फ्रेड लॉर्ड टेनीसन यांच्या 'Brought her Warrior Dead' या कवितेचे भाषांतरित रूप म्हणजे 'वीरांगना' ही कविता होय. रणांगणात वीरमरण आलेल्या योद्ध्याच्या पत्नीच्या दुःखद मनःस्थितीचे चित्रण प्रस्तुत कवितेत आले आहे. या कवितेचे मराठी भाषांतरण करतांना भ. श्री. पंडितानी टेनीसनच्या इंग्रजी कवितेतील भावनेची उत्कटता अगदी जीवंतपणे मराठीतून साकारलेली आहे.

"Rose a nurse of ninety years
set his child upon her knee
like summer tempest came her tears.
"Sweet my child, I live for thee" "

वर दिलेल्या लॉर्ड टेनीसनच्या कवितेतील शेवटच्या कडव्यात आलेले वीरांगनेच्या दुःखद मनःस्थितीचे हृदयद्रावक चित्रण अगदी हुबेहुबपणे भ. श्री. पंडितानी खालील ओळीतून साकारलेले आहे.

"संभारे उठली सखेद नवतीवर्षीय वृद्धा कुणी
अंकी आणि तिच्या तिने बसविले त्यांच्या सुता राजसा
आले वादळ पावसापरि अहा! अश्रू तिच्या लोचनी

“बाळा! राहतसे तुझ्यास्तवच रे! मी या जगी पाडसा”

(वीरांगना – कुसुम करंडक, पृ. क्र. १)

अशा सुंदर व समर्पक शब्दातून भ. श्री. पंडितानी वीरपत्नीच्या संघर्षशील व खंबीर वृत्तीचे दर्शन यथार्थपणे घडविले आहे. वीरांगनेच्या दुःखद जीवनासोबतच आपल्या बाळाच्या भविष्याची चिंता वाहणारी, मुलाच्या सुखापुढे जगातील सर्व दुःख पचविणारी, वात्सल्यमूर्ती रेखाटलेली आहे. लॉर्ड टेनीसनच्या कवितेत असणारी भावनेची उत्कटता तितक्याच तीव्रतेने भ. श्री. पंडिताच्या वीरांगना कवितेतील प्रत्येकच ओळीतून प्रतीत होते.

याचप्रमाणे Walter De la Mare यांच्या 'Hide and Seek' या कवितेचे 'लपाछपी' या कवितेत भ. श्री. पंडितानी भाषांतरण केलेले आहे. लपाछपी या कवितेतील सुंदर कल्पना आणि निसर्गातील भिन्नभिन्न दृश्यांवर केलेला आरोप मुलामुलींना आनंदीत करतात.

"Hide and seek says the wave

At the harbour bar

Hide and seek say I,

To myself and step." ६

लहान मुलांच्या लपाछपी खेळातून निसर्ग घटकांचा म्हणजेच पाने, वारा, ढग, तारे, चंद्र, पाकळी, लाटा, किनारा आदिंमध्ये असलेला एक भावनिक अनुबंध कवी Walter De la Mare रेखाटतात. हीच निसर्गानुभूती कवी भ. श्री. पंडितानी 'लपाछपी' कवितेतून अभिव्यक्त केलेली आहे.

“एक एक लाट खेळे

लपाछपी किनाऱ्याशी

रोज मी ही आपुल्याशी

जागा होतो पहाटेला

आणि रात्री जातो झोपी.

(लपाछपी – कुसुमकरंडक, पृ.क्र. १८)

अशा समर्पक शब्दांमध्ये कवी भ. श्री. पंडितानी Walter De la Mare च्या 'Hide and Seek' या कवितेतील निसर्ग प्रतिमा अगदी तंतोतंतपणे प्रस्तुत कवितेत आणलेल्या आहेत.

अशा बऱ्याच इंग्रजी कवितांचे मराठीत भाषांतरण, रूपांतरण भ. श्री. पंडितांनी समर्पकतेने साकार केलेले आहे.

श्रीकबीरवचनावली (१९६१)

भ. श्री. पंडितानी महात्मा कबीरदासांची ८४३ निवडक दोहे आणि १०१ अशी वेचक पदे यांचे मराठी भाषांतर 'श्रीकबीरवचनावली' या रूपाने वाचकांकरीता १९६१ मध्ये केलेले आहे.

पंडिताचे बालपण अजमेर येथे गेले. पुढे प्राथमिक शिक्षण देखील हिंदी मुलखातच झाले. तसेच हिंदी भाषेप्रती असणारी विशेष रूची त्यामुळे हिंदी साहित्याची आणि त्यातही संतसाहित्याची गोडी त्यांना लागली. हिंदी संत साहित्याचे पंडितानी जे चिंतन, अध्ययन सखोल व रसलोलुप वृत्तीने केले त्याचेच परिपक्व फळ म्हणजे 'श्रीकबीरवचनावली' हा ग्रंथ होय. संपूर्ण भारतातच कबीरदासाच्या निर्भिड व परखड वाणीचा प्रभाव आहे. भ. श्री. पंडितानी कबीरदासाच्या सत्यवादी, तात्त्विक, परतत्त्वस्पर्शातील कवने पद्यानुवादाच्या रूपाने मराठीत आणून मराठी साहित्याचे दालन अधिकाधिक समृद्ध केले. पंडितानी कबीरदासाच्या हिंदी दोहे व पदे यामधील तत्वज्ञान तितक्याच सरलतेने आणि सुलभतेने मराठीत आणलेले आहे.

‘मोकों कहा दूँडे बन्दे, मैं तो तेरे पास में
ना मैं देवल, ना मैं मसजिद, ना काबे कैलासमें
ना तो कौन क्रिया कर्म में, नही योग बैरागमें
खोजी होय तो तुरतै मिलि है। पलभर की तालासमें’’

(श्रीकबीरवचनावली — पृ.क्र. २३६)

प्रस्तुत दोह्यातून परमेश्वराचे सर्व व्यापकत्व चराचरातून प्रतित होते हा आशय व्यक्त होतो. परमेश्वर कुठल्याही मंदीर, मस्जिदमध्ये नसून मनुष्यांच्या अन्तर्यामात आहे. आणि त्याची प्राप्ती सहज शक्य आहे. परंतु आपण मात्र इतरत्र त्याचा शोध घेण्यात वेळ घालवित असतो हाच आशय भ. श्री. पंडितांनी तितक्याच सरलतेने मराठीतून व्यक्त केलेला आहे.

‘माते कुठे धुंडिसी भक्ता! मी तर तुझ्या पाशिरें!
मी न देवकी, मी न मशीदी, काव्यांत न कैलासि रे।
की न क्रिया कर्मी मी कवण्या, न मी योगी, बैरागिय रे।
शोध्री त्याला त्वरित मिळे मी पळांत होता शोध रे!’

(श्रीकबीरवचनावली, पृ.क्र. २३७)

अशाप्रकारे भ. श्री. पंडितानी अगदी साध्या, सोप्या व सरल पद्धतीने कबीरदासाच्या पदावलीतील तत्वज्ञान मराठीत सांगितलेले आहे. कबीरांनी त्यांच्या दोह्यातून एकेश्वरवाद, निर्गुणवादाचे महत्त्व, परमेश्वराचे सगुण-निर्गुण रूप, पुनर्जन्मवाद, भक्तिवाद, परमेश्वराचे अधिष्ठान-सर्वव्यापकत्व, वर्णाश्रमधर्माचा निषेध, धर्मनिरपेक्षता आदि गोष्टींचा पुरस्कार केलेला आहे. ही शिकवण सामान्यजनांना देतेवेळी साधे-सोपे समजेल असे दृष्ट्यांत-रूपक कबीर योजितात आणि तोच आशय पंडित श्रीकबीरवचनावलीतून मराठी वाचकांपुढे साकारतात.

मेघदूत-मराठी छाया

भ. श्री. पंडितानी कालिदासकृत मेघदूताचे-‘मेघदूत मराठी छाया’ यामध्ये अनुवाद केले आहे. मेघदूत हे एका प्रेमिकाचे विरहगीत असून संपूर्ण काव्यातून त्याच्या विरहाची उत्कटावस्था प्रतित होताना दिसून येते. प्राणापेक्षा प्रिय असलेल्या पत्नीपासून दुरावलेला उत्कट भावनाप्रधान यक्षाची ही अंतर्व्यथा आहे. पत्नीच्या

विरहात एकेक दिवस एकाएका युगाप्रमाणे व्यतीत करणाऱ्या प्रियकराची व्यथा हेच कालिदासाच्या मेषदूताचे आशयसूत्र आहे. यासोबतच निसर्ग घटकांची सुसूत्र अशी गुंफण केली आहे, त्यात प्रामुख्याने पर्वत, मेष, वृक्ष, लता, फुल, पशु, पक्षी—रत्ने. आदिंचा समावेश होतो. रामगिरीवरील आश्रमापासून सुरू झालेला मेषाचा प्रवास अलकानगरीपर्यंत येता येता मोठ—मोठ्या वैभवशाली नगरीचे वर्णन कवी कालिदासांनी जितक्या सुंदरतेने केले आहे, तिच सुंदरता आणि आकर्षकता पंडिताच्या 'मेषदूत—मराठी छाया' या अनुवादातून देखील समर्पकतेने अभिव्यक्त झालेली आहे. यक्षाची विरहावस्था मेषाची दूत म्हणून निवड, मेषावर संदेश पोचविण्याची सोपविलेली जबाबदारी, रामगिरीपासून अलकानगरीचा प्रवास, प्रत्येक स्थळाचे सौंदर्यरम्य असे वर्णन, निसर्गवर्णन आणि पत्नीच्या भेटीची लालसा आदि विविधांगी आशयसूत्रांनी कालिदासाचे 'मेषदूत' परिपूर्ण असे काव्य आहे. हीच विविधांगी आशयाची परिपूर्णता तितक्याच प्रभावीपणे पंडिताच्या मेषदूत—मराठी छायेतून प्रतिबिंबित झालेली आहे. संस्कृतमधील श्लोकाचे विस्तृत वर्णन करताना पंडितानी श्लोकातील एका ओळीचे दोन ओळीत रूपांतर केले आहे. कालिदासांनी मूळ 'मेषदूताची' रचना मंदाक्रांता वृत्तांत केली आहे. मात्र भ. श्री. पंडितानी त्याचे भाषांतर करतेवेळी शार्दूलविक्रीडित वृत्ताचा वापर करून मराठी वाचकांना मूळ कल्पना अधिक सोपस्कार पद्धतीने समाजवून सांगितलेली आहे. तसेच मंदाक्रांता वृत्ताच्या श्लोकांतील एका ओळीकरिता शार्दूलविक्रीडित वृत्तातील दोन ओळींची योजना केलेली आहे. त्यामुळे त्यातील अर्थ स्पष्टीकरण किचकट न होता सोपी झालेला आहे. या संदर्भात भ. श्री. पंडित म्हणतात की, 'कविता ही अगोदर कानांसाठी आणि नंतर अंतःकरणासाठी आहे हे लक्षात घेऊन मी मराठी परंपरेप्रमाणे श्लोक सम ठेवले आहेत. पण त्यामुळे पादपूरक शब्दांची खोगीरभरती होऊ नये म्हणून मी शक्य तितकी दक्षता बाळगली आहे. अलीकडे साक्षरतेचा व शिक्षणाचा प्रसार समाजातील सर्व घरात उदारतेने व सारख्याच वेगाने होत आहे. आपल्या स्वतंत्र राष्ट्राच्या संस्कृतीतील अभियुक्त काव्यांशी नवशिक्षितांची ओळख व्हावी हाही या भाषांतरामागे एक उद्देश आहे.'⁹ अशी भाषांतर निर्मितीमागील प्रेरणा भ. श्री. पंडित नम्रपणे स्पष्ट करतात. तसेच कालिदासकृत 'मेषदूत' काव्याचा मराठी अनुवाद केवळ शब्दानुवाद न राहता तो मेषदूताचा अस्सल मराठी अवतारच झाला पाहिजे अशी भूमिका भ. श्री. पंडिताची होती. व्यक्तिवर्णन, निसर्गवर्णन, स्थळवर्णन आदिच्या हुवेहुब प्रतिमा पंडित कालिदासाप्रमाणे अनुवादित कलाकृतीतून साकारतात. हेच पंडिताच्या प्रतिभाशक्तीचे गमक आहे.

अशाप्रकारे भ. श्री. पंडिताची प्रत्येकच अनुवादित कलाकृती विविधांगी आशय, विषयानी समृद्ध अशी आहे. आकलनसुलभता, सहजता, नैसर्गिकता आदि वैशिष्ट्ये पंडिताच्या कलाकृतीतून विशेषत्वाने व्यक्त होताना दिसून येते. आपल्या भारतीय संस्कृतीला साजेशा सामाजिक आणि सांस्कृतिक पार्श्वभूमीत बदल करून पंडितानी अनुवादित कवितेचा समतोल सर्वतोपरी साधलेला आहे. मूळ कलाकृतीतील आशय आणि विषय तितक्याच सहजतेने अनुवादित कलाकृतीतून पंडितानी साकार केलेले आहे.

समारोप

मराठी साहित्यविश्वात भ. श्री. पंडितानी आपल्या अनुवादित कलाकृतीतून मराठी रसिक वाचकांच्या मनावर अमीट छाप उमटवलेली आहे. भ. श्री. पंडितानी अनुवाद करताना इंग्रजी, हिंदी, संस्कृतमधील सुप्रसिद्ध कवींच्या काव्यकलाकृतीचा विचार केलेला आहे. या अनुवादित साहित्यकलाकृतीतून भावी संशोधकांना व अभ्यासकांना अभ्यासाची एक नवदृष्टी प्राप्त होते. अनुवादित कलाकृतीतून पंडिताच्या वाङ्मयीन व्यक्तिमत्वाचे विविध पैलू दृष्टीस पडतात. भारतीय संस्कृतीबद्दलची सजगता, इतर भाषेतील सामाजिक व सांस्कृतिक संदर्भाची जाण, मूळ आशयाची सखोलता, समृद्ध शब्दभांडार, स्रोत भाषेची आवड व जिज्ञासा अशा अनेकविध गुण वैशिष्ट्यामुळे पंडितांची काव्यकलाकृती समृद्ध व परिपूर्ण ठरलेली आहे.

भ. श्री. पंडिताच्या अनुवादित साहित्यकृतीच्या अभ्यासातून बहुभाषेचे जाणकार, अभ्यासू व्यक्तित्व आणि सरस अनुवादक म्हणून भ. श्री. पंडित वाचक आणि संशोधकाच्या कायमस्वरूपी स्मरणात राहतात.

निष्कर्ष

१. अर्थसघनता, समृद्ध शब्दभांडार आणि अलंकारिता आदि गुणवैशिष्ट्यांचा प्रत्यक्ष भ. श्री. पंडितांच्या अनुवादित कलाकृतीतून येतो.
२. एक बहुभाषेचे जाणकार, अभ्यासू व्यक्तित्व आणि सरस अनुवादक म्हणून भ. श्री. पंडिताचे अनुवादित कार्य मराठी साहित्य प्रांतांत श्रेष्ठ ठरलेले आहे.
३. मेघदूत—मराठी छया यातून भ. श्री. पंडितानी काव्यस्फूर्ती आणि कल्पनाशक्तीचा उत्स्फूर्त आविष्कार घडविलेला आहे.
४. हिंदी भाषेतील कबीरदारांच्या उपदेश व तत्त्वज्ञानाला श्रीकबीर रचनावलीतून सहज व सरल मराठीरूप दिलेले आहे.
५. इंग्रजी कवितेतील भावोत्कटता भ. श्री. पंडितानी मराठी भाषांतरातून आधिक स्पष्टपणे व मार्मिकतेचे व्यक्त केली आहे.

संदर्भग्रंथ सूची

१. डॉ. नेमाडे, भालचंद्र, 'साहित्याची भाषा', साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, प्र.आ. १९८७, पृ.क्र. ८०.
२. डॉ. लोंढे निलेश, 'अनुवादविज्ञान', स्वरूप प्रकाशन, परभणी, प्र.आ. २०१७, पृ.क्र. ४२.
३. तत्रैव, पृ.क्र. ७२.
४. पंडित भ. श्री., 'कुसुमकरंडक', प्रस्तावनेतून, चित्रशाळा प्रकाशन, पुणे, प्र.आ. १९५८.
५. <http://www.poetry foundation.org/poems/28 Dec. 2018>.
६. ps:alina_stefanexcu.typepad.com 17 Dec. 18.
७. पंडित भ. श्री. 'मेघदूत – मराठी छया', पृ.क्र. ६.